

HERALDISK TIDSSKRIFT

BIND 2 • NR 12 • 1965

Hvorfra kom Elefantene?

Av Hans Krag

SOCIETAS HERALDICA SCANDINAVICA

Heraldisk Selskab • Heraldinen Seura • Skjaldfræðafélagið

Heraldisk Selskap • Heraldiska Sällskapet

Hvorfra kom Elefantene?

Av Hans Krag

FREDERIK II til Danmark og Norge var født i 1534, blev konge i 1559, og døde i 1588. Siden han skal ha sin plass i denne fremstilling, nevnes han først, men hans nærvær skyldes formodentlig en misforståelse. Det skal vi komme tilbake til.

Prinsesse *Anna av Danmark*, Frederik II.s to år eldre syster, innitar derimot her sin plass med rette, og vil måtte nevnes, når ingen lenger i denne forbindelse erindrer hennes kongelige bror. Prinsesse Anna blev i 1548 gift med kurfyrst August av Sachsen, og døde i Dresden i 1585. Av det folk, hvis fyrstinne hun blev, kaltes hun «Mutter Anna», og erindres ennu for sin enkelhet og velgjørenhet. Det av hennes karaktertrekk, som særlig påkaller vår opmerksomhet, var imidlertid hennes interesse for kokekunsten.

Ordet kokekunst må her tas i sin videste betydning i en tid, da denne kunst, medisin og alkymi ennu grep over i hverandre. Blant de mer elementære uttrykk for kurfyrstinnens interesse kan vi se at hun, som Troels Lund vet å berette om, ennu tyve år etter sin ankomst til sitt nye fedreland, ikke tilfreds med Rhinlaksen, fikk forskrevet saltfisk og andre fiskeprodukter til sitt spisekammer fra Danmark og Norge. På et annet og høiere plan

lå det derimot at hun, da Frederik II i 1575 led av fjerdedagsfeber og appetitmangel, kunde sende ham en for hans tilfelle velgjørende akvavit, samtidig som hun anbefalte ham å være måteholden med drikk.

Den tilsynelatende motsetning, som her består mellom råd og gjerning, finner sin forklaring i hin tids tro på brennevinets universalhelbredende egenskaper. Ikke mindre enn 181 sorter akvavit fantes etter kurfyrstinne Annas død i hennes laboratorier, og deres fremstilling var for det meste hemmeligheter, som selv ikke Frederik II fikk utlevert, da han efter systerens død utbad sig avskrifter av hennes resepten.

Hermed er det blitt nødvendig å nevne den tredie av dramaets personer, *Marx Rumpolt*, om hvem ikke annet kan opplyses enn det, som i denne forbindelse skulde være det vesentlige, nemlig at han var forfatter av sin tids mest berømte kokebok, utkommet i Frankfurt am Main i 1587.

Kokebokens forlegger, *Sigmund Feyerabend*, blir så den fjerde person i rekken av de optredende. Data ham vedrørende vil formodentlig kunne finnes i den tyske biografiske litteratur, men faller også utenfor rammen for denne fremstilling. Det skulde være

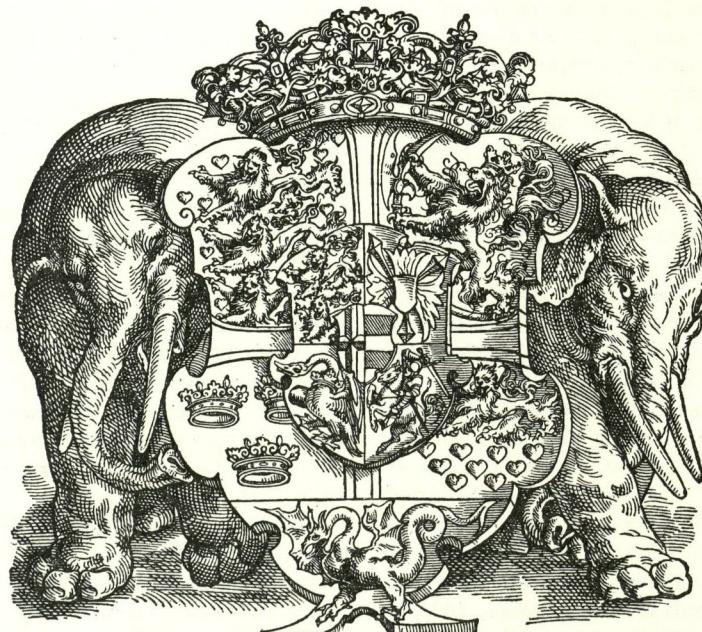
nok å anføre hvad Sigmund Feyerabend i fortalen til en av ham utgitt bok uttaler om sitt forhold til malerkunsten, det vil i dette tilfelle si illustrasjonskunsten:

«Hvad nu min person angår, så har jeg fra ungdommen av alltid følt mig særdeles tiltrukket av denne kunst. Og etter at jeg slog mig på bokhandelen, har jeg særlig tatt i akt hvordan den kan benyttes i boktrykkerkunsten, ikke misbrukt i smedeskrifter og lettferdige bøker, men gjennem nyttige og gode forfattere brukt til gavn for fedrelandet. For således på riktig måte, uten lettferdighet, å anvende malerkunsten, har jeg tatt den i bruk til å pryde de bibelske skrifter, og dernest bøker av andre forfattere blant historikerne og poetene.»

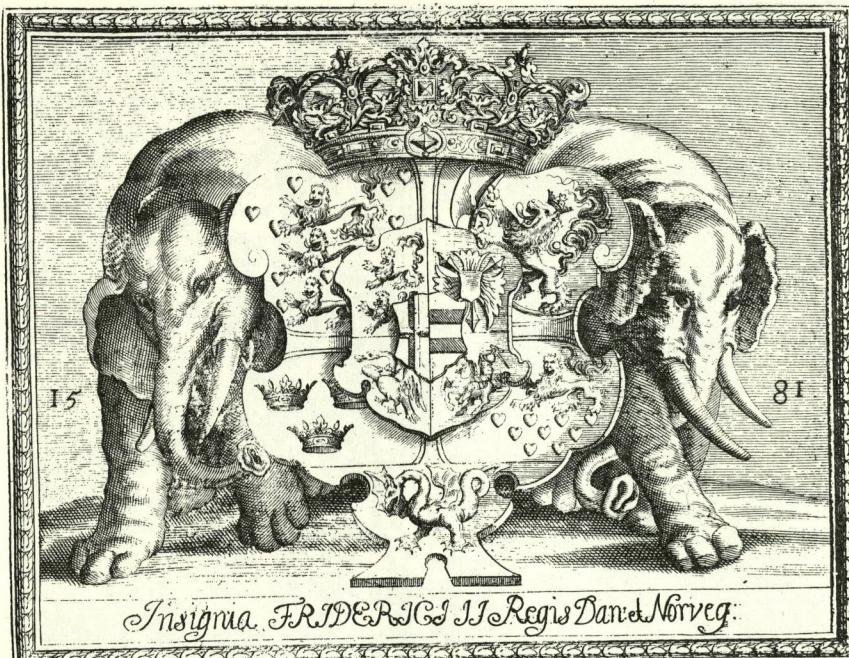
Den bok, hvori Sigmund Feyerabend uttalte dette, var en våbenbok, utgitt i 1589. Han fortsetter:

«Ved siden herav har jeg av kjærlighet til kunsten og for å tjene og hedre alle ærekjære mennesker, som nærer velvilje for den gode kunst, latt sammenstille såvel i det latinske som i vårt tyske sprog den foreiggende stam- og våbenbok, og på det prydligste latt forferdigene del fortreffelige våbener tilhørende mange fornemme herrer og gode folk, først og fremst Hans Romerske Keiserlige Majestet, vår allernådigste herre, dernest en del kurfyrster og fyrster, grever, friherrer og en del berømte av adel og fornemme slekter i stederne.»

Og dermed er vi ført frem til den femte og siste person i vårt historiske galleri, nemlig den kunstner, der av

1. Jost Ammans tresnitt av prinsesse Anna av Danmarks våben til tilegnelsen i Marx Rumpolts kokebok, Frankfurt am Main 1587.

2. Jens Bircherod trodde Jost Ammans tegning fremstillet Frederik II.s våben, og lot den kopiere til sine samlinger til Elefantordenens historie, København 1704.

Sigmund Feyerabend hadde fått i opdrag å utføre illustrasjonene til våbenboken, og som samme bok derfor har fått navn etter, den «vidtberømte» *Jost Amman*, født i Zürich 1539, død i Nürnberg 1591.

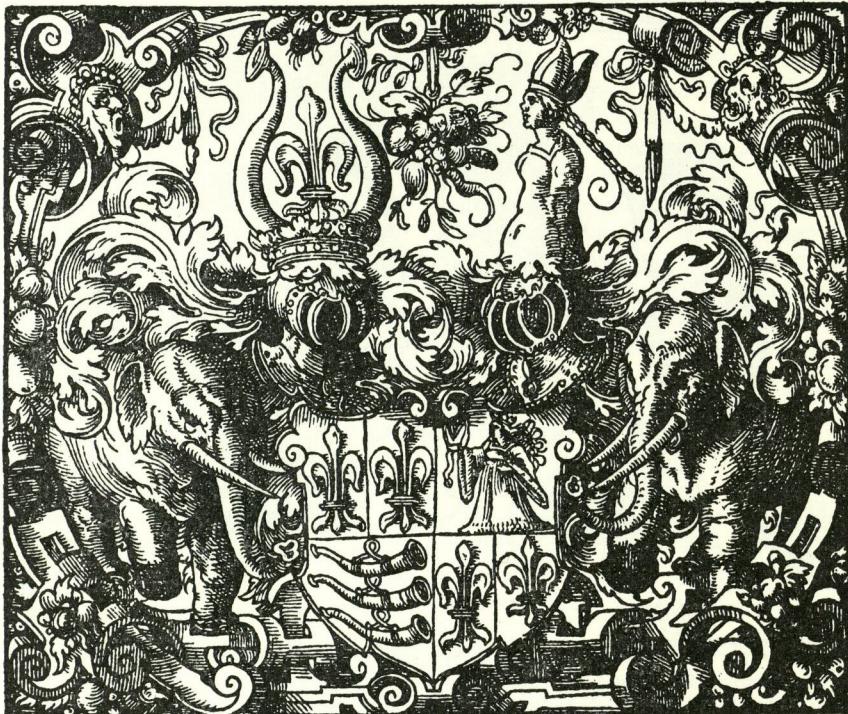
Efter at dramaets personer hermed er introdusert, står det bare igjen å knytte dem sammen i en kort handling.

Marx Rumpolt skrev sin kokebok, og tilegnet den kokekunstens høje beskytterinne prinsesse Anna av Danmark, kurfyrstinne av Sachsen. Kokebokens kunstelskende forlegger ønsket å ledsage forfatterens tilegnelse med kurfyrstinnens våben, og gav Jost Amman i opdrag å utføre dette. Således gikk det til at vi finner Jost Ammans

tresnitt av prinsesse Annas våben i Marx Rumpolts kokebok (se figur 1).

Så langt er sammenhengen klar. Det er først på et senere tidspunkt, i 1704, at Frederik II kommer inn i bildet. Nevnte år utgav *Jens Bircherod* i København «Breviarium equestre seu de ordine Elephantino» med en i kobber utført fremstilling av hvad han kaller Frederik II's våben, som imidlertid viser sig ikke å være annet enn en kopi av Jost Ammans tresnitt (se figur 2).

Det kan ikke være tvil om at det her dreier sig om en kopi. Likhetene er for mange og for iøinefallende til at de behøver å påpekes. Det er mulig at kobberstikket er teknisk meget vel utført, men både for en kunstnerisk og heraldisk betraktnng står kopien langt

3. I den av Sigmund Feyerabend i 1589 utgitte våbenbok har Jost Amman utstyrt innehaverne av det berømte handelshus, herrene Fuggers våben med to elefanter som skjoldholdere.

tilbake for originalen. Mens man må beundre styrken og enheten i Jost Ammans komposisjon, ikke minst samspillet mellom skjoldholderne, de to elefanter, er i kobberstikket hele komposisjonen gått i opløsning like til skjoldfeltenes enkelte figurer.

Jens Bircherod oppgir å ha funnet våbenet «apud Mejerum»; det er vel Jost Ammans tresnitt, han har funnet i samlingene til en ikke nærmere betegnet *Mejer*. Enten det så er Jens Bircherod, Mejer eller en annen, som har henført våbenet til Frederik II, formodentlig alene på grunnlag av dateringen, kan da være det samme.

Når det gjelder dateringen av våbe-

net, støter vi på en uoverensstemmelse. Jens Bircherod oppgir våbenet å stamme fra 1581. Marx Rumpolts kokebok utkom imidlertid først i 1587 — hvis den ikke også har foreligget i en tidligere utgave. Tilegnelsen bør ihvertfall være skrevet før utgivelsesåret, idet prinsesse Anna døde allerede i 1585.

P. B. Grandjean godtar i «Det danske Rigsvaaben» (side 135-136) Jens Bircherods oppgave og presenterer elefantene som Frederik II's skjoldholdere. Men etter det ovenfor anførte, kan det neppe være tvil om at dette er en feil. Elefantene må følgelig utgå av rekken av skjoldholdere ført av de dansk-norske konger.

Prinsesse Annas segl finnes dessverre ikke i P. B. Grandjeans «Danske kongelige Segl 1559-1670». Jeg gjetter allikevel på at prinsesse Anna ikke selv har ført elefantene. Formodentlig er de innsatt som en dekorativ bestanddel i hennes våben av Jost Amman ut fra den kunnskap, han har kunnet skaffe sig om Elefantordenens tradisjoner.

At Jost Amman ikke tok i betenkning å føie et par skjoldholdere til et våben, og for så vidt også elefanter, hvis han syntes det var grunnlag for det, fremgår av hans tegning av Fugger'nes våben i den før nevnte våbenbok (se figur 3). Formodentlig er det Fugger'nes oversjøiske handelsvirksomhet, som har foranlediget Amman til å gi dem elefanter til skjoldholdere. Samme våben finnes i Siebmacher fra 1605 uten skjoldholdere av nogen art.

Og hermed skulde vi ha besvart spørsmålet om hvorfra elefantene kom. La oss så si nogen ord om hvorhen de gikk.

Karakteristisk for Jost Ammans tresnitt av prinsesse Annas våben er måten, hvorpå han lar elefantene komme frem bak skjoldet. Og nettop i denne skikkelse optrer elefantene som skjoldholdere for første gang i dansk heraldikk, i *Ulrik Fredrik Gyldenløves* våben av 1655. Det er all grunn til å tro, at det er Jost Ammans tresnitt, som her har tjent som forbillede, uten at dette av de pågjeldende på det daværende tidspunkt behøver å være blitt oppfattet som annet enn en fri fremstilling av det danske kongelige våben. I de senere Gyldenløvers våben

4. De våbener, som blev tildelt Gyldenløvene efter 1655, har alle som skjoldholdere to elefanter kommende frem bak skjoldet. Segl tilhørende hans høie excellence Christian Gyldenløve, greve til Samsoe, feldmarskalk m. v. (1674–1703).

går elefantene igjen (se figur 4). Men i de våbener, som blev tildelt Gyldenløvenes etterkommere, *Danneskjold-Laurvigen*, *Danneskjold-Samsøe*, *Danneskjold-Løvendal*, og endelig *Ahlefeldt-Laurvigen*, er elefantenes antall redusert til én, idet dexter skjoldholder her er en løve med hjelm på hodet.

Dette var bare ment som en redegjørelse i korte trekk. De undersøkelsene, den bygger på, vilde utvilsomt kunne utvides, både historisk og heraldisk, og fyldigere resultater fremlegges. Men dette er en oppgave, som jeg for nærværende ikke finner mulighet for å utføre. Jeg har derfor skrevet min redegjørelse nærmest som en oppfordring til andre om å føre undersøkelsene videre og frem til en avslutning.

[DA] Dette materiale er beskyttet af ophavsret. Det kan downloades, lagres og udskrives til personlig brug og til ikke-kommerciel brug i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbejdning, tilgængeliggørelse samt fremstilling af kopier er ellers kun tilladt i det omfang, der følger af lov eller aftale.

[NO] Dette materialet er beskyttet av opphavsrett. Det kan lastes ned, lagres og skrives ut for personlig bruk og for ikke-kommersiell bruk i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbeidning, tilgjengeliggjøring og fremstilling av kopier er ellers bare tillatt i den grad som følger av lov eller avtale.

[sv] Detta material är skyddat av upphovsrätt. Det får laddas ned, sparas och skrivas ut för enskilt bruk samt för icke-kommersiellt bruk i samband med undervisning och forskning. Bearbetning, tillgängliggörande samt framställning av kopior är i övrigt bara tillåtet i den utsträckning som följer av lag eller avtal.

[EN] This material is protected by copyright. It may be downloaded, saved and printed for personal use and for non-commercial use in connection with teaching and research. Altering, making it available or producing copies is otherwise only permitted to the extent that follows from law or contract.